

KOVÁCS DÉNES

Az „ars moriendi” táblák üzenete

Összefoglalás ♦ A múlt század paradigmaváltása a meghalás helyét, a meghalás folyamatát és a hozzátartozók hozzáállását illetően szükségszerűen olyan változást idézett elő, melynek eredményeként ma ismét egyre többet megértünk a haldoklók lelkivilágával és egyben a haldoklók, illetve hozzátartozóik kísérésével kapcsolatban. Ezt tükrözi a hospice-lelkület és a tanatológiának mint interdiszciplináris tudományágnak a fejlődése. A középkori „ars moriendi” táblák tanulmányozása folytán megállapíthatjuk, hogy a haldokló ember küzdelmei és megnyugvásai beilleszkednek a mai haldoklási modellek által leírt folyamatba. A haldoklás jellemzői ugyanis történelmi kortól függetlenül részei az emberi pszichének. Az „ars moriendi” táblák bemutatásával az a célunk, hogy a haldoklók lelkivilágának ismeretével kapcsolatos tudásunk gyarapodjon, és lelkileg minél inkább képessé váljunk a haldoklók és hozzátartozóik humánus kísérésének feladatára.

A meghalás megértésének mikéntje korunkban kiemelt figyelmet kapott. A haldoklókkal való tudatos foglalkozásnak köszönhetően a haldokló lelkivilágának megértésében – ez által a segítő munkában is – pozitív változás figyelhető meg. Ennek a fejlődésnek eredményeként ismerhetjük a haldoklók lelkiületének leíró modelljeit. A haldoklókkal foglalkozó szakemberek leginkább Kübler-Ross halálfázisait idézik. Vannak további modellek is, mint pl. Weisman, Sporken modelljei, melyeket a nemzetközi szakirodalom szintén számon tart. Hasonló koncepciójú meghalási modellt tárnak elénk a középkorból ránk maradt „ars moriendi” vagy „ars bene moriendi” táblák, amelyek elnevezése a jó meghalás művészetére utal. Jelen munka ezeknek a tábláknak az ikonológiai értelmezését igyekszik bemutatni azzal a szándékkal, hogy a haldoklók lelkivilágának teljesebb megértéséhez járuljon hozzá. A táblák ugyanis a vallás képi jelrendszerével olyan leírást adnak a haldoklóban lejátszódó gondolat-, illetve érzélemvilágról, amely érdekessé teszi „leporolni” őket. A 11 tábla* öt

* A fametszetes táblák mintegy 20 kiadása ismert, a British Libraryben található latin nyelvű táblamásolatok valószínűleg a legrégebbiek, 1450 körül készülhettek. Az itt bemutatott táblák több kéz munkái, lehetséges, hogy a mesterek Rogier van der Weyden műhelyéből kerültek ki. (A szerk.)

kísértést és azok ellentétpárjait mutatja be, melyeken keresztül a beteget a halál elfogadásához és a fokozatos megnyugváshoz segíti. A táblákat a beteg kezébe adták, hogy a képeket saját élettörténete alapján személyesen értelmezze. A táblák tanulmányozása által a hit, a bizalom, a türelem, az alázat és az örök értékek tudatosultak a betegben. Néha a pap a táblák alapján elbeszélgetett a beteggel, hozzásegítve őt a halál előtti megnyugváshoz, amelyet az utolsó, 11. táblán láthatunk. A metszetek képi világa szemléletessé teszi azokat a halál előtti lelki mozgásokat, amelyeknek ismerete továbbsegít mind a haldoklók küzdelmének megértésében, mind pedig a segítői munkában.

A középkor halálképe

A táblák elsősorban arról adnak hiteles képet, hogy a középkori ember miként gondolkodott a halálról. Már első tekintetre világossá válik, hogy a középkor emberének halálképe nem elvonatkoztatható attól a vallási környezettől, amely mind az élethez, mind pedig a halálhoz való viszonyulását meghatározta. A vallás fogalmazta meg az ember számára, hogy miként kell élnie. Az erkölcsös élet fontosságát az egyház úgy igyekezett érvényre juttatni, hogy annak hiányában kilátásba helyezte az örök kárhozat lehetőségét. Az életről a halál realitásának függvényében beszéltek, rámutatva arra, hogy az életvezetésnek a halálon is túlmutató következményei vannak. A kereszténység egy lehetséges választ adott arra, hogy miként kell az embernek élnie, és mi lesz vele a halála után. Hogy azonban az életből a halálba történő átmenet tragikusságát feloldják, külön figyelmet szenteltek a halálra való felkészülés fontosságának. A felkészülés a középkorban fokozott hangsúlyt kapott, az emberek halál iránti attitűdjét ugyanis – az egyház tanításának hatására – a középkorra az elkárhozástól való félelem határozta meg. Magának a felkészülésnek a módját is az egyház törvényei írták elő. Amíg az első keresztényekre nem volt jellemző a haláltól való félelem, ők ugyanis a halált úgy értelmezték, mint megnyugvó várakozást Krisztus második eljöveteléig, addig a középkor emberének a végső ítélettel kellett számolnia, ahol a jókat örökre elválasztják a rosszaktól. Képi ábrázolásban ez a motívum úgy jelenik meg, hogy Mihály arkangyal mérleget tart a kezében, amelyen az ember életét a halála órájában megítélik, vagy pedig Krisztus ül a trónján, jobbján a jók, balján pedig a rosszak kapják meg az őket megillető helyet. Ugyanígy megjelenik az élet könyvének motívuma is, amely az ember tetteit tartalmazza, és amellyel az embert halálakor szembesítik. A halálnak és a halál utáni életnek ez az értelmezése a középkor emberében inkább a félelmet erősítette, háttérbe szorítva a feltámadásba vetett hit bizalmát. A kárhozat elkerülésére az egyház felajánlotta az életgyónást, papi feloldozást és az utolsó kenetben (ma betegek szentsége) valamint az utolsó

áldozásban (viaticum) való részesülést. Aki ezekben nem részesült, attól akár az egyházi temetés lehetőségét is megvonták. Hogy az embernek a felkészülés után már ne legyen lehetősége rossz cselekedetekre, az említett utolsó liturgikus cselekedetekben való részesülést a hívők kitolták a halál előtti órákra (innen az utolsó kenet kifejezés).

A kárhozat félelmének oldására a 12. század hitvilágába bekerül a purgatórium, vagy tisztítótűz fogalma, mely a lelkek tisztulási helyéül szolgált, egy hitbeli lehetőséget nyújtva, hogy a végítéletkor mégiscsak mindenki a jók táborához tartozzon. Romano és Tenenti szerint a tisztítótűzbe vetett hit annak eredménye, hogy a középkor embere nem akart hinni az örök kárhozatban, így olyan „helyet” keresett magának, ahol a büntetések a pokoléhoz hasonlítanak ugyan, de véget érnek. (Romano – Tenenti, 1997) A tisztítótűz gondolata lehetőséget adott arra, hogy az elhunytak a hozzátartozók jócselekedetekkel és misékkal segítsenek, és így az imáik hatására a mennyei karok a hívő lelket a kárhozattól megmentse. Az *ars moriendi* az említett külső cselekedetekkel ellentétben, amelyek arra voltak hivatottak, hogy a haldokló a túlvilág gyötrelmeit elkerülje, azt képviseli, hogy a meghalás művészete nem egy szakrális intézményen múlik. Az embernek sokkal inkább saját magán kell dolgoznia. Az ember a belső világában találkozik mind a cselekedeteinek újraértékelésével, mind pedig az Isten óvó gondviselésével. Azt a lényeges üzenetet képviseli, hogy az embernek lehetősége van a halálra való tudatos felkészülésre úgy, hogy még életében megnyugvással fogadja el a meghalás tényét. Gerson ki is emeli, hogy az embernek az *ars moriendi* használata előtt hálát kell adnia Istennek azért a lehetőségért, hogy időt adott számára a halálra való felkészülésre (Idézi: Grosse, 1994). A képek azt a lelkületet tükrözik, hogy használatuk által a lelki megtisztulás folyamata nem tolódik ki egy, a hit által vélt halál utáni helyre, hanem lejátszódik már a halál előtt az ember lelkében. Így a jó halál egy szépen lezárt élet utolsó, egyben legértékesebb momentumává válik. Ezért mondja Danwerth (1999), hogy az *ars moriendi* a jó halál elérésének ideális módját tanítja. A 15. századra az idők végezetével történő Utolsó Ítélet – az egyén szempontjainak megerősödésével párhuzamosan – áttolódik az emberi élet végére. Az ún. „saját ítélet” azért is fontossá válik, mert a Purgatóriumba való kerülés feltételez egy előzetes ítéletet. A haldokló ágya körül az égi és a sátáni szféra harcol a lélekért – ezt csak a haldokló láthatja, aki a tétje ennek a küzdelemnek. A haldokló aktívan részt vesz ebben a harcban, nem csupán passzív szemlélője, az ítéletet tulajdonképp felváltja a próba. Ez a gondolkodásmódbeli változás teszi lehetővé az *ars moriendi* képtípusának kialakulását.

A táblák tanúsága szerint a halál előtt az élet újra értékelődik olyan formában, hogy a haldokló fokozottan szembesül a múlt félelmeivel, amelyeket csak a hitével tud feloldani. A

jó készülés következményeként a meghalás a haldokló számára igazi átmenetté válik, „elszenderüléssé”, ahogy azt a Szűz Mária halálával kapcsolatban emlegették, és amire maguk is vágytak. A képek az embernek arra a problémájára adnak lehetséges és elfogadható választ, hogy miként is zajlódhat egy ember halálküzdelse és hogyan érdemes meghalni.

A képek tükrözik mind a földi, mind pedig a túlvilági dimenziókat. Bemutatják az ember földi vágyait, ugyanakkor olyan értékrendet képviselnek, amelyben a pozitív motívumok nem csak a túlvilágra érvényesek, hanem a helyes életvezetés szempontjából is fontos irányelveket mutatnak.

A táblák tartalmának felépítése

A táblák egyik legfőbb értéke, hogy nem a korra jellemző mennyország – tisztítótűz – pokol sémát követi, ahol a kárhozattól való rettegés kapja a legnagyobb hangsúlyt, s amitől az embernek már a halál előtt rettegnie kell. Az egyes képek tartalma sokkal inkább a lélek belső mozgásait fejezi ki. Ezek a mozgások általános jellegűek, ugyanakkor találóak, és minden néző-olvasó számára személyes jelleget öltenek. A latin feliratszalagok nem csak a kor vallási nyelveként értelmezhetőek, hanem olyan, minden haldokló számára közlendő üzenetet közvetítenek, amelyet mindenki a saját életvitelének megfelelően értelmezhet, lehetőséget kapva az isteni hatalom megértésére. A képek tükörként foghatók fel, amelyek segítségével – az életvitelünk függvényében és a halálunk tudatában – még a földi valóság dimenziójában hiteles képet kaphatunk saját magunkról. Találók Deák (2008) megközelítése, aki szerint az a tudatos szerkesztés, ahogyan az *ars moriendi* képei a kísértéseket, valamint azok feloldását bemutatják, a haldokló ember pszichológiai állapotáról adnak hiteles képet. A táblák üzenete ezáltal kap örök emberi értéket.

A képsorozat bemutatja a jó halálként vágyott haldoklás helyét, kellékeit és szereplőit, és noha az elején egy-egy szereplő jelenléte idegennek tűnik, az értelmezés folytán ráérzünk minden szereplő jelenlétének és üzenetének fontosságára. Maga az ágy, mint a haldoklás helye, mely minden képen jelen van, épp a jó, a vágyott halál jelképe. A hirtelen, a készületlen és az erőszakos – vagyis a nem ágyban történő – haláltól ugyanis a középkor embere rettegett. Ezek közül kivételt csak a keresztes háborúban történő hősi halál jelentett. (Ariès, 2005; Danwerth, 1999)

A 11. tábla öt illusztrációja azt az öt legnagyobb kísértést taglalja, melyekkel egy haldoklónak meg kell birkóznia. A keresztény ikonográfia szerint a kísértések az ördög és csatlósai képében jelennek meg. Mind az öt illusztrációnak van azonban egy ellensúlyozó képe, mely a haldoklót kitartásra ösztönzi a megnyugvás lehetőségét tárva elé. A pozitív

töltetű képek nem a haláltól mentik meg az embert, inkább a halál előtti nyugtalanságának feloldásához adnak megoldási lehetőségeket. A felkészületlenül fogadott haláltól való félelmet igyekszenek feloldani a haldoklóban. Az utolsó, 11. kép épp arról tanúskodik, hogy a haldokló számot tudott vetni életével, elfogadta a halál tényét, és a lélek távozásakor már testileg-lelkileg elfogadóvá, nyugodttá vált. Ahogy kileheli a lelkét, azt már egy angyal várja, aki a halott lelkét a mennyei udvar elé vezeti.

Vegyük azonban a táblákat sorrendben. Mivel a képek az öt nagy kísértést és azok ellentétpárjait mutatják be, az első tíz kép öt egységet alkot. A 11. kép egymagában hordozza a „minden jó, ha a vége jó” üzenetét, kifejezve, hogy a halál elfogadása a haldokló számára egyértelművé vált. A képek nem igényelnek olvasni tudást, ami abban a korban az írástudatlanság miatt fontos szempont volt. Ugyanakkor üzenetük sokkal kifejezőbb, mert a képi szembesülés tükröt tartott a haldokló elé. A haldokló kezében tartotta a fatáblát, közben pedig a saját élete pörgött le előtte. Az út, amit meg kell a haldoklónak tennie, a táblák üzenetének ívéből látszik: erős hit, remény, türelem, alázat és belső elszakadás a földi élettől.

Az **első képen** a haldokló félig csukott szemmel fekszik az ágyban. A haja rövid, a teste gyenge és sovány. Az ágy mindkét oldalán a fej tájékánál egy-egy ördög tölti be a teret. A harmadik ördög a lepedőt igyekszik ráteríteni, ezzel kifejezve, hogy a háttérben látszó Atya, Fiú és Mária hármasságának jelenvalóságát igyekszenek kiiktatni a haldokló gondolatvilágából. A negyedik csatlós épp most érkezik vehemensen a szobába erősítésnek. A szövegszalagok tömondatai, melyeket az ördögök tartanak, még dinamikusabbá teszik a kép üzenetét. Az olvasható rajtuk, hogy „*Nincs pokol*”, „*Tégy úgy, mint a pogányok*”, „*Légy öngyilkos*”. Hogy a szövegek drámaisága még jobban kidomborodjon, a kép alsó sarkán egy ember bemutatja az öngyilkosság egy lehetséges formáját: késsel vágja el a saját torkát. Ráadásul a kést bal kezében tartja, kifejezve ezzel azt a „balsorsot”, ami az öngyilkosságot övezi. Az ágy lábánál két koronás jó módú és vezető személy a pogány bálványimádást mutatja be. A három filozófus pedig arról értekezik, hogy a túlvilágról még senki sem tért vissza, a pokol pedig csak a vallás szüleménye, hogy a tudatlan emberben a vallásnak nem megfelelő cselekedetek elhanyagolása esetén félelmet keltsenek. Zártkörű állásukból azonban az látszik, hogy a haldokló konkrét küzdelmére nincs válaszuk. A mennyei Atya, Jézus és Mária jelen vannak ugyan a képen, de az ördögök aktív cselekedetei nem hagyják őket a haldokló számára érvényesülni. A képet szemlélő haldokló számára azonban jelenlétük jól látható és épp a küzdelem hatására egyre több teret kapnak.

A **második képen** előtérbe kerül a Mennyei Atya, Jézus (Salvator mundi /a világ Megváltója/ típusban) és Mária, akik az első képen csak a háttérben kaptak helyet. Számos olyan szent kíséretében jelennek meg, akik életükben az isteni vezetés fontosságáról tettek tanúságot. Ezek közül kiemelkedik Mózes alakja, aki az Atya mellett foglal helyet, ő az, aki a hagyomány szerint már életében találkozott Istennel. Erre utal a fején található két szarv, amely eredetileg egy fordítási félreértésen alapszik. A Bibliában eredetileg az szerepelt, hogy amikor Mózes leszállt a Sinai-hegyről, akkor az isteni találkozástól csak úgy ragyogott az arca, a Vulgatában ezt úgy fordították, hogy „szarvai voltak”. A Szentlélek is jelen van, az ágy támláján ülő galamb képében. Mindannyian vigasztalják a haldoklót, hogy ne adjon helyet lelkében a hitkrízis okozta káosznak. Egy hírvivő angyal a szövegszalagon kifejezésre is juttatja, hogy „*Légy erős a hitben*”. Az ördögök ugyan ott vannak a szobában, de mindannyian kimerülten fekszenek a földön, kifejezésre juttatva, hogy „*Legyőztek*”, „*Hiábavaló volt minden*”, „*Meneküljünk*”.

A hit erősödésének hatása megmutatkozik a haldokló külső megjelenésén is. A harc ugyanis nem csak a halál közelségének hatására történő tisztánlátást erősíti, de a haldokló hangulatán is érezhető. A haja göndörödik és van tartása, az arcán pedig a gondolatok sokasága ellenére megjelennek a megnyugvás nyomai. Még az ágya is megváltozott. Nem csak a gondviselő mennyei sokaság van jelen, de egy baldachin is kerül a feje fölé, amely a Szentléleknek ad helyet. Az ágy lábai íves formát kapnak. A padló pedig nem hideg kővel borított már, hanem meleg és puha deszkával. Az ördögök teljesen elveszítik emberformájukat, és állati alakban vergődnek. A mennyei seregek pedig, nyomatékosabban mint az első képen, semmilyen kapcsolatba nem kerülnek a gonosz erővel. Megőrzik nyugalmaikat, anélkül, hogy a gonosszal küzdenének. Ezzel kifejezésre juttatják, hogy a nyugtalan gondolatok addig kínozzák az embert, amíg az a hitből fakadó megnyugvásnak helyet nem ad a lelkében.

A **harmadik képen** az ördögök ismét erőre kapnak. Új stratégiát dolgoznak ki a haldokló nyugtalanságának erősítésére. Most már hatan jönnek, kifejezve a haldoklóban zajló nyugtalanság intenzitását. Csúfolják a beteget, nyelvüket öltik feléje, és gúnyosan kacagnak. Közben sorolják mindazokat a bűnöket, amelyeket a beteg életében elkövetett, ezáltal kergetve őt a kétségbeesésbe. Szövegszalagjaikon a haldokló egy-egy bűnét jelenítik meg: „*Házasságot törtél*”, „*Fösvény voltál*”, „*Loptál és öltél*”, „*Hamisan esküdtél*”, „*Telhetetlen voltál*”. Az ördögök nem bíznak semmit a véletlenre. Hogy minden bűn felszínre kerüljön, és a kétségbeesés még jobban elöntse a haldokló lelkét, az egyik ördög egy táblára írja

mindazokat a hibákat, amelyekkel a haldoklónak szembesülnie kell. Ezzel a cselekedetükkel az első kép üzenetének ellentétét erősítik a haldoklóban: méltó vagy arra, hogy az örök kárhozatra kerülj. A szövegszalagok tartalma ezen a táblán is képi formát öltenek. Az ágy szélénél ott áll az a két asszony, akikkel a férfi megcsalta a feleségét. Az egyik ördög pedig az ujjai tartásával mutatja be, hogy miként esküdött a haldokló hamisan. Az ágy lábánál egy meztelen ember demonstrálja, hogy az ágyban fekvő őt mindenétől megfosztotta. Az ördög pedig mutatja azt a ruhát és azt a pénzes zacskót, amelyet a haldokló a meztelen embertől jogtalanul elvett. Mellettük ott fekszik a meggyilkolt ember, egy másik ördög pedig a bűnjelet: a tört tartja a kezében. A kép alsó sarkában egy koldus látható, akinek a haldokló fösვნყségében és kapzsiságában nem volt hajlandó alamizsnát adni.

Ilyen mértékű kétségbeesés közepette az ember szükségszerűen kezd Isten irgalma felé fordulni. Ennek tanúbizonysága a következő kép.

A **negyedik kép** főszereplői a Biblia nagy bűnösei (bűnbánó szentek), akik minden hibájuk ellenére sem kételkedtek Isten irgalmában. Első helyen Péter apostol szerepel, aki megkapta a mennyország kulcsait, noha a Getszemáni kertben a kakas megszólalásáig háromszor tagadta meg Mesterét. A bűnbánatra szólító kakas külön szerepet kap a képen, kifejezve, hogy Isten irgalmának elnyerésére a halál órájában bármely rossz cselekedetünk minden álnokság nélkül vállalhatóvá válik. Péter mellett Mária Magdolna foglal helyet (attribútuma a kenőcsös tégely), aki utcanőből vált Jézus legfontosabb követőjévé, aki könnyeivel mosta Jézus lábát és hajával törölte meg, és akinek Jézus feltámadása után elsőként jelent meg. A jobb lator is szerepet kap a történetben (Szent Dizmász), aki a hagyomány szerint a halála óráján tért meg, s arra kérte Jézust, hogy ha majd eljön az uralma, ne feledkezzen meg róla. Jézus pedig megígérte neki, hogy „még ma velem leszel a paradicsomban” (Lk 23,43). Végül az ágy végénél megtaláljuk Pál apostolt, aki Krisztus tanítványait halálra üldöзვნ leesik a lóról, amikor hirtelen isteni fényesség vakítja el, és Krisztus szól hozzá. Ennek hatására megtér, majd leveleivel a krisztusi tanítás megalapozója lesz. Az angyal a haldoklót a következő szöveggel erősíti meg: „*Te se csüggedj el.*” Ha még több bűnt követett volna el, mint amik halálos ágyán eszébe jutottak, az isteni irgalom hatására akkor is minden kiegyenlítődne. Az ördögnek csak a kép sarkában jut hely, aki kutya formájában és felszarvazva – ami a mózesi szarvak párhuzamaként megvilágosodást, felismerést jelent – azt mondja: „*Itt sosem fogok győzni.*” A másik gonosz pedig szótlánul menekül az ágy alá.

Az **ötödik képen** mégis megjelenik egy következő csatlós. Egyedül van, mint aki nem is akarja felfedni saját létezését. Ő a türelmetlenséggel próbál kísérteni. Üzenete szerint értelmetlen a betegséget és a vele járó fájdalmakat tűrni, és azt isteni megpróbáltatásként viselni. A szenvedés ugyanis igazságtalan. A haldoklóban a szenvedés értelmetlensége haragot teremt, de megjelenik az irigység érzése is, hisz látja az egészséges rokonokat. A rokonok pedig csak arra várnak, hogy a beteg meghaljon, hogy örökségén osztozni tudjanak. Ezekről a sugallott gondolatokról a beteg dühössé válik, és felrúgja az asztalt, amire egy rokona épp ételt készül letenni számára. De nem csak az asztalt dönti fel, hanem lábával a rokonokat is eltolja magától. A gonosz pedig nyelvét kinyújtva kacag a markába: „*Milyen jól bevált az ötletem*” megjegyzéssel. Hogy a lelki vigasztalanság milyen mély válságokat hozhat, azt a kép úgy juttatja kifejezésre, hogy a padló ismét hideg kőből van, a képen pedig egy pozitív személy sem szerepel. Az egyetlen szalmaszálszerű vigasztalást a rokon szövege adja: „*Nézzétek, mennyit kell vezekelnie*”, kifejezve, hogy a valóságot nem lehet magunktól távol tartani.

A **hatodik kép** bemutatja, hogy a gonosz öröme nem tart sokáig. Nem csak egy angyal jön a haldokló segítségére, de felsorakozik a szentek egész közössége, saját mártíriumukkal példázva, hogy minden szenvedés áldássá válik. A szentek legfőbb patrónusaként és az üzenet valóságaként Jézus jelenik meg a képen a szenvedését jelképező pálmaággal a betegségnylat tartó mennyei Atya jobbján. A képen olyan vértanúk jelennek meg, kiknek élettörténete a középkorban közismert volt, akiket az emberek példaképüknek tartottak, és akiknek pártfogását imában kérték. Szent Borbála kezében tartja azt a tornyot, amelybe apja záratta, hogy óvja a feltűnő szépségű leányt, aki titkon felveszi a kapcsolatot egy teológussal, s kereszténnyé lesz. Borzalmas kínoztatásra ítélve végül saját apja fejezte le. A hagyomány szerint, aki őt tiszteli, annak lelke még a halála előtt megnyugszik, és bűnei bocsánatot nyernek. Borbála mellett Alexandriai Szent Katalin tartja kezében a kereket, amellyel meg akarták kínozni, de az szétrepedt (végül lefejezték, erre utal a másik kezében tartott kard). Borbálához hasonlóan halála óráján ő is azért imádkozott, hogy aki kínjairól megemlékezik, azt segítse meg az ég. Emiatt vált a jó halál patrónájává, s a hirtelen haláltól óvó szentté. Az ágy lábánál Szent István diákónus tartja kezében azokat a köveket, amelyekkel megkövezték, miközben ő épp megkövezőiért imádkozott. A háttérben pedig Szent Lőrinc tartja kezében a rostélyt, amelyen testét megégették. Az ő életében a szegények és a betegek gondozása kapott kiemelt szerepet, halála okán pedig a tisztítótűzben égő lelkek védőszentjévé vált. Ezeknek a szenteknek a szemlélése közben a haldokló elgondolkodik és megérti, hogy a szenvedés nem

más, mint a lélek megtisztulása, és a halálhoz közeledve egyre könnyebb az élet terhét viselni. A kép tanítása annyira pozitív, hogy az ördögnek ismét nem marad más lehetősége, mint a menekülés, mondván: *„Minden fáradozásom hiábavaló”*. A másik pedig azt mondja: *„Be vagyok zárva és lebémultam”*.

A **hetedik képen** a gonoszok ismét erőre kapnak. Taktikájuk egyszerű: ha nem tudják a haldoklót a nehézségekkel és a bűnökkel megtörni, próbálkoznak az önhittség, a gőg és a hamis jóság képével kísértetni. Öten érkeznek a hízelgésbe burkolt támadásra. A gonoszok a mennyei Atya, a Fiú és a szentek jelenlétét is fel akarják használni taktikájuk érvényesítéséhez. Kezükből három díszes koronát tartanak a haldoklót a következő mondatokkal dicsérve: *„Csodálatos a kitartásod a hitben”, „Tűrelmet tanúsítottál a betegségedben”, „Megérdemled a koronát”, „Dicsőítsd meg magadat”, „Légy büszke magadra”*. A képen azonban a szentek arckifejezése intelmet sugall, kifejezve, hogy a jónak látszata a legveszélyesebb kísértés egy ember számára. Az Atya áldó keze, a Fiú tekintete, Mária imádsága arra irányítja a haldokló tekintetét, hogy a kísértés csapdáját felismerje, és hagyjon fel a hiú dicsőség törekvéssel. A gonoszok között feltűnő három kis ember épp azért van a haldokló tekintetének magasságában, hogy az igazságot képviseljék, miszerint a hiú dicsőségnek nincs sem értelme, sem jelentősége.

A vigasztalanság állapotából a beteg ismét megvigasztalódva kerül ki. A **nyolcadik képen** újfent angyalok szolgálnak neki. A beteg megszépül, haja ismét göndör lesz, a haldokló megelégszik a saját sorsával. A három angyal pedig egyetlen üzenetet képvisel: *„Légy alázatos.”* A háttérben, mint ahogyan azt a második képen is láthatjuk, ismét a Szentháromság szimbóluma jelenik meg. Az Atya és a Fiú mellett ott van a galamb, amely a Szentlelket jelképezi. Mária, az Istenanya is a csoport része. A szentek közül Remete Szent Antal van jelen, akit az egyszerűség és az alázat szentjeként tisztelnek. Kezében van a T alakú keresztes bot és a csengő. Szent Antalról a hagyomány azt tartja, hogy sokszor és nagy erővel kísértette őt a Sátán, a szent pedig úgy védte ki a kísértéseket, hogy minden alkalommal egyre alázatosabbá vált. A gonoszok ismét leszorulnak a képről. Az egyik annyit mond: *„Le vagyok győzve”*. A főördög pedig az ördögöknek üzen haragos tekintettel. *„Így büntetem meg a gőgösöket.”* Ezzel két dolgot juttat kifejezésre: egyrészt, hogy maguk az ördögök is gőgösök voltak, és alázat nélkül még a kísértést sem lehet végrehajtani, másrészt pedig hogy az ördögök maguk is mind a gőgös emberek sorsára jutnak. Közben elnyel három gőgös embert, köztük egy szerzetest is, akit a tonzúrájáról lehet felismerni.

A gonoszok még kihasználnak egy utolsó lehetőséget tervük megvalósítására. A haldoklót a földi javakhoz való ragaszkodásra biztatják. A **kilencedik képen** bemutatják az embernek, hogy élete során mennyi vagyona tett szert, és hogy mi mindent kell halála esetén itt hagynia. Ez az utolsó, földi maradásra ösztönző kísértés. Az ördögök azt gondolják, hogy a ragaszkodó embert az anyagi javakkal el lehet téríteni a lélek halál előtti megnyugvásától. A lélek nyugtalanítását fokozandó eléje vetítik a módos borpincét, az istállót a lovakkal és a szolgálal. Hogy a ragaszkodás mellett egyszerre lelkiismeret-furdalást is okozzanak a haldoklóban, felsorakoztatják a családot, akik között ott van a nagypapa, aki gyermeke támogatására szorul, és egy a kisgyerek, akit még valakinek fel kell nevelnie. Az ördög ismét szarvakat hord, azt sugallva, hogy ő tulajdonképpen „jó” cselekedetek lehetőségeit tárja a haldokló elé, amikor földi maradásra ösztönzi. A szövegszalagok is e két motívumot emelik ki: „*Nézd a sok kincset*”, „*Gondoskodj a tieidről*”. Utóbbit épp a szarvakkal rendelkező ördög sugallja.

Ezek a kísértések sem tudják azonban hosszasan hatásuk alatt tartani a haldoklót, mert a **tizedik képen** ismét megjelenik két angyal bemutatva neki a Gondviselés lényegét. Az egyikük azt sugallja: „*Ne légy kapzsi*”, a másik pedig azt mondja „*Figyelmed ne a tieiden legyen.*” Közben betakarja paláستtal a családtagokat, ezzel fejezve ki, hogy a hozzátartozókról az Isten gondoskodik. A motívumok is a gondoskodás és a gondviselés témáját tárják a haldokló látókörébe. A háttérben olyan özvegyek állnak, akik már elfogadták férjük elvesztését, egy tanító pedig rámutat a Jó Pásztor történetére, aki gondoskodik juhairól. A kereszten függő Jézus (aki maga a Jó Pásztor) pedig az utolsó szavaira emlékeztet: „*Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet.*” (Lk 23,46) Az ágy fejénél Mária imádkozik, aki a gondoskodás és a jó halál szimbóluma egyszerre. Az ördögöknek már csak egy patás képviselője van jelen, és pusztán egy kérdése marad: „*Mit tudjak tenni?*”

Ezzel a tíz képpel, pontosabban ezzel az öt képpárral befejeződik a haldokló harcának szemléltetése. A **tizenegyedik képen** a haldokló kileheli a lelkét, amelyet egy angyal kísérettel együtt vezet a Teremtő elé. A középkori felfogás szerint a lelket kicsinyített emberalakként vagy gyermekként ábrázolják. A beteg arca megnyugodott, szemeit lezárta, egy szerzetes pedig gyertyát ad kezébe, a krisztusi világosság szimbólumaként (haldoklók gyertyája). A korábbi képeken szereplő ördögök is összegyűlnek, és már csak önekik van szöveges üzenetük: „*Kiejtettük ezt a lelket a kezünkből*”, „*Szétvet a düh*”, „*Reszketek*

haragomban”, „Földig vagyunk alázva”, „Nem maradt semmi reményünk.” Egy ördögnek sincs szarva, ellenben mindegyiknek csúnya, deformálódott arca és patája van.

A jó vég jelzéseként a képmező fordítottá válik. Ahol eddig a haldokló feküdt, most a keresztrefeszítés látható, jelezve az örök élet garanciáját, ahol pedig a kísértések zajlottak, ott az elhunyt teste pihen, akinek az arcán látszik a végső megnyugvás. A kereszt két oldalán Mária és János apostol látható, akik Jézus halálánál is a legközelebb álltak, valamint a szentek serege előtt Mária Magdolna áll, aki balzsammal a kezében jelzi, hogy ő nem hisz az élet végességében.

Összegzés

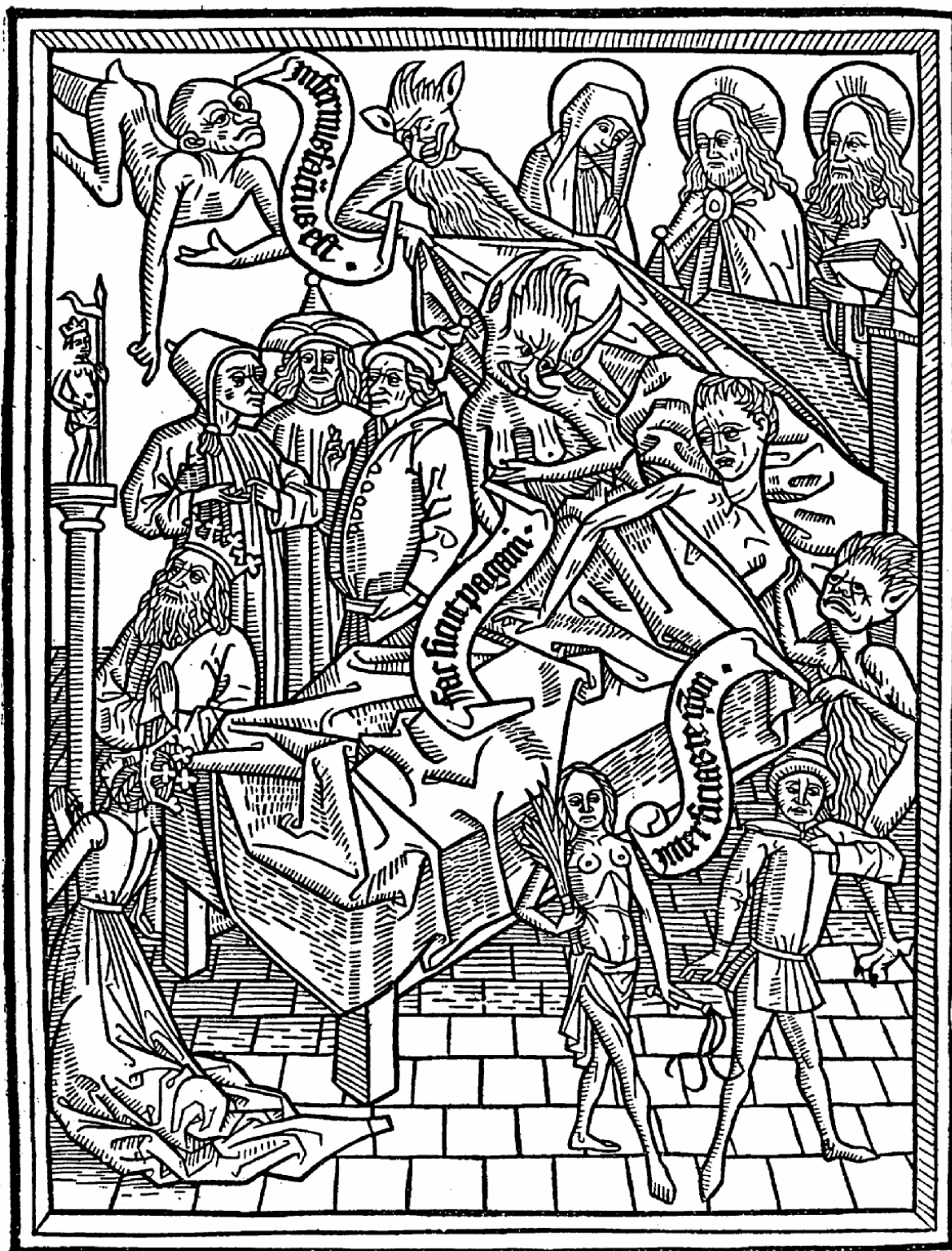
Imhof (1998) rámutat arra, hogy napjainkban a haldoklókkal való foglalkozásnak nem a középkori fametszetek újranyomtatásából kell állnia. Ismeretük mégis jelentősen hozzájárul a haldoklók lelkivilágának, küzdelmeinek és megnyugvásának megértéséhez. A fametszetek elsősorban azt tükrözik, hogy a 15. századi ember, akinek a pestis, és a járványok közepette meg kellett küzdenie a hirtelen halál minden nyűgével, megoldást talált a halálra való felkészítésre mind az értelmiségiek, mind pedig az írástudatlanok számára.

Az öt alap kísértés, a hit hiánya, a kétségbeesés, a türelmetlenség, az önhittség és a földi értékekhez való ragaszkodás nem csak a haldokló alapvető lelki küzdelmét képezi, de akadályozza is, hogy az ember szilárd értékrenden alapuló erkölcsös életet élhessen. Ez utóbbi felismerés ösztönözheti a haldoklókkal foglalkozó embereket arra, hogy megismerjék a szóban forgó középkori fametszeteket, és általuk saját életükről és hivatásukról hitelesebb képet kapjanak. Tagore szavai: „szeretem az életet, és tudom, hogy a halált is fogom szeretni” megfontolandó minden haldoklóval foglalkozó számára. A középkori „ars moriendi” képek úgy segítenek a haldoklás küzdelmeiben, hogy egyúttal útmutatást adnak egy kiegyensúlyozott élet megtervezéséhez. Hozzájárulnak ahhoz, hogy a haldoklókkal foglalkozók felismerjék, hogy elsősorban saját életüket kell stabil alapokra helyezni, s ellentétektől mentesen élni. A halállal, a haldoklókkal való foglalkozás ugyanis akkor tud gyümölcsöző lenni, ha a halál tudatában az élet szeretete még szilárdabban kidomborodik.

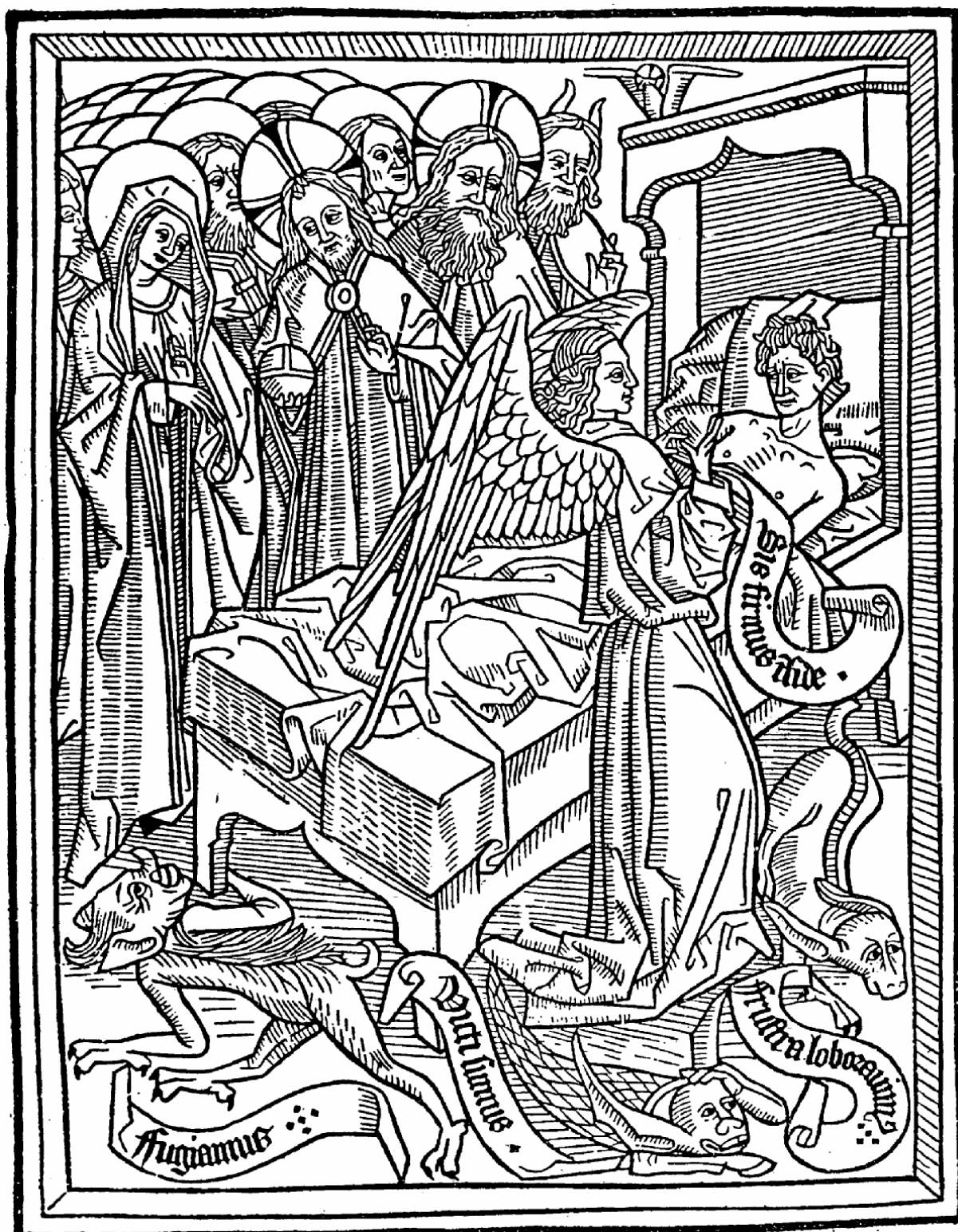
IRODALOM

- ARIÈS, PH. (2005): *Geschichte des Todes*. München, 11. Auflage
- DANWERTH, O. (1999): Tod und Jenseits in Europa. In: KÖPKE, W. – SCHMELZ, B. (Edit.) *Das Gemeinsame Haus Europa. Handbuch zur europäischen Kulturgeschichte*. Frankfurt a. M. 895-905.
- DEÁK Zs. (2008): *A keresztény (jó) halálkép a középkori irodalomban*. XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia. Kolozsvár
- DEÁK ZS. (2009): *A meghalás művészetének képi narratívái*. XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia. Kolozsvár
- GROSSE, S. (1994) *Heilungsgewissheit und Skrupulositas im späten Mittelalter*. Tübingen
- ILLICH, I. (1975): *Die Enteignung der Gesundheit*. Reinbek bei Hamburg
- IMHOF, E. A. (1998): *Die Kunst des Sterbens: wie unsere Vorfahren sterben lernten. Impulse für heute*. Stuttgart
- IMHOF, E. A.: *Erfüllt leben – in Gelassenheit sterben – eine Ars moriendi für unsere Zeit*. <http://userpage.fu-berlin.de/~aeimhof/amd.htm> – Elérés: 2010. 10. 12.
- KOVÁCS D. (2005): „Die Hoffnung stirbt zuletzt.“ *Sterbebegleitung als priesterliches Handeln. Ethische und pastorale Aspekte*. Dissertation, Innsbruck
- ROMANO, R. – TENENTI, A. (1997): Die Grundlegung der modernen Welt. In: *Fischer Weltgeschichte*. Bd. XII. Frankfurt
- SZOLLÁTH H. (2006): *A halálról való gondolkodás és az eredendő bűnösség kapcsolata a középkori Európában*. IX. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia, Kolozsvár

Kovács Dénes
lelki segítő
SZTE ÁOK Gyermekklinika
6720 Szeged, Korányi fasor 14-15.
e-mail: kovacsdenes@gmail.com

1. kép (1a): A hitetlenség kísértése (Forrás: Imhof, 1998: 20)

2. kép (1b): Bátorítás a hitre (Forrás: Imhof, 1998: 21)

3. kép (2a): A kétségbeesés kísértése (Forrás: Imhof, 1998: 22)

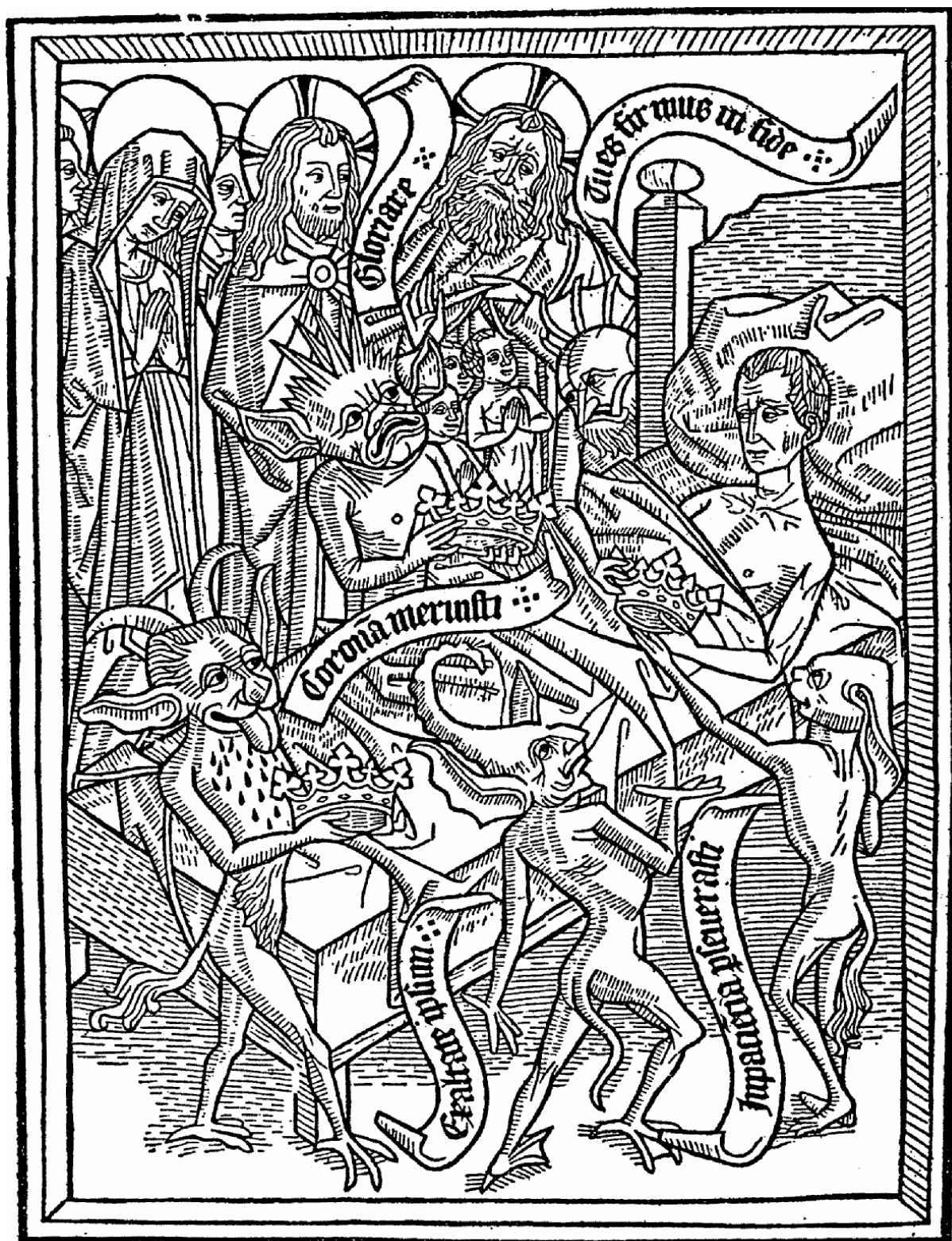
4. kép (2b): A bizalom vigasza (Forrás: Imhof, 1998: 23)

5. kép (3a): A türelmetlenség kísértése (Forrás: Imhof, 1998: 24)

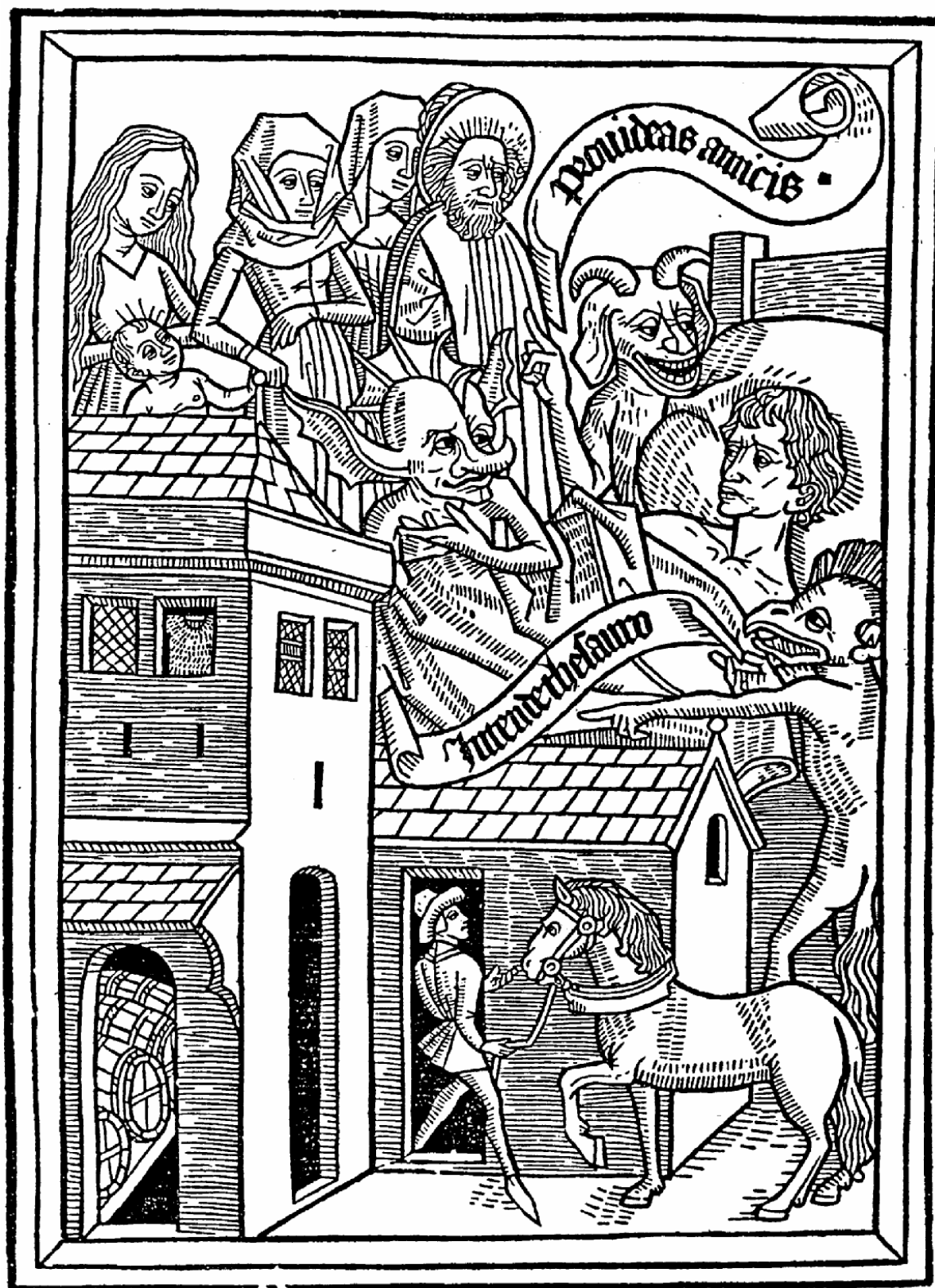
6. kép (3b): Bátorítás türelemre (Forrás: Imhof, 1998: 25)

7. kép (4a): Az önhittség kísértése (Forrás: Imhof, 1998: 26)

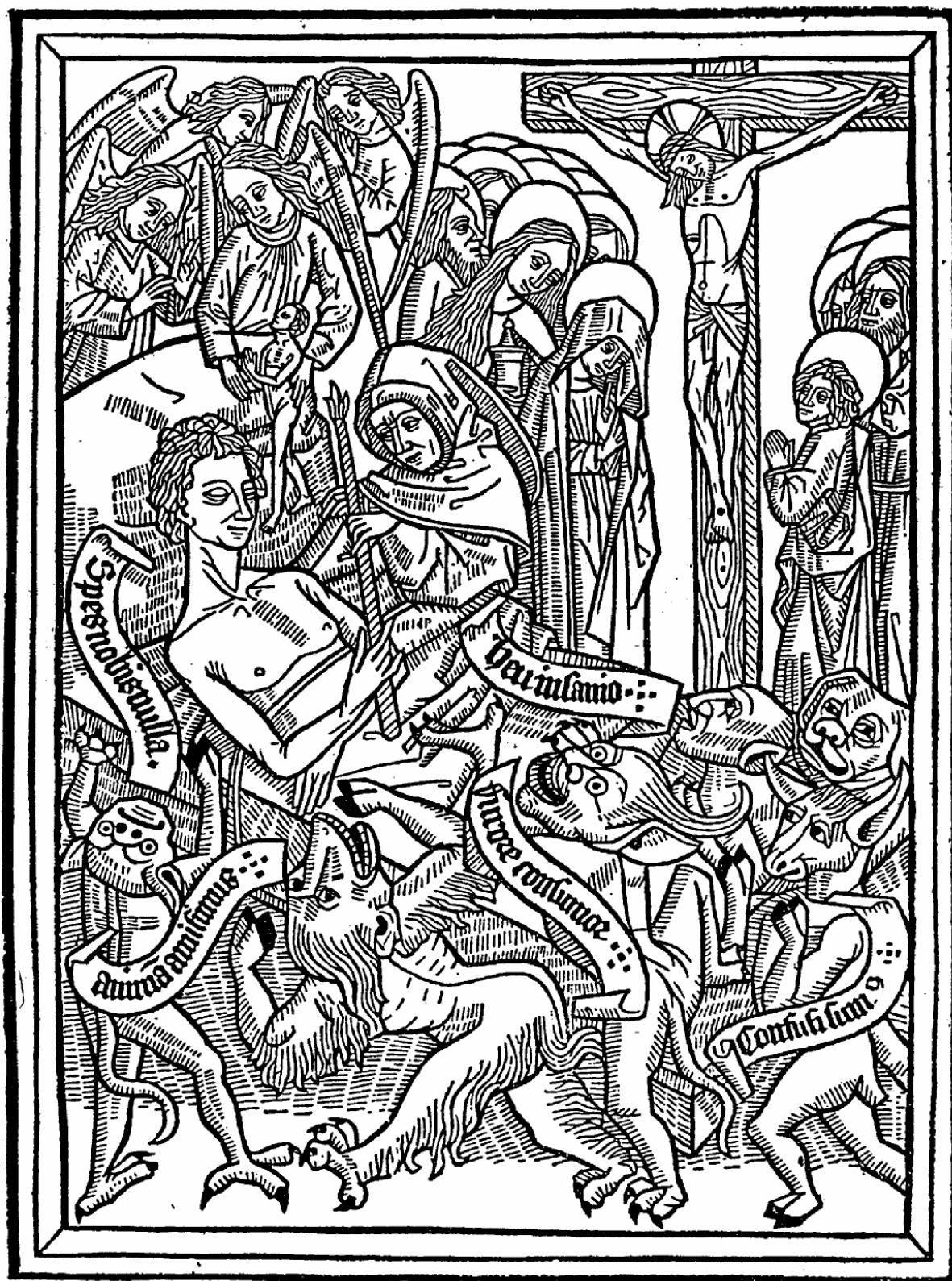
8. kép (4b): Bátorítás alázatosságra (Forrás: Imhof, 1998: 27)

9. kép (5a): A földi javak kísértése (Forrás: Imhof, 1998: 28)

10. kép (5b): Bátorítás a földi javak elhagyására (Forrás: Imhof, 1998: 29)

11. kép: A lélek győzelme (Forrás: Imhof, 1998: 30)